

**KUR'ÂN SEMÂ'INDA BAYILMA VE ÖLÜME VARAN HÂLLER KONUSUNDA SÛFİLERE
YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER**
**Criticism of Sufis About the States Such as Fainting and Death While Listening to the Qur'an
Recitation**

Eyyup AKDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Asst. Prof., Kastamonu University, Faculty of Theology, Department of Şûfism
Kastamonu, Turkey
eyyupakdag5@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1173-323X
DOI: 10.34085/buifd.670001

Öz

Tarihi süreçte başta tevhit anlayışlarına eleştiriler yöneltildiği gibi sûfilerin ibadet anlayışları, bazı hâl ve davranışlarına da eleştiriler yöneltmiştir. Bu manada sûfilere etkili eleştiri yöneltenlerden arasında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî'nin isimlerini zikretmek gerekir. Bu müellifler eserlerinde birçok konuyu gündeme getirerek sûfilere eleştiriler yöneltmişlerdir. Ancak sûfilere yönelttikleri tüm eleştiriler bu makalenin konusu değildir. Bu makale sadece Kur'ân semâ'ına bağlı olarak sûfilerde görülen kendinden geçme, bayılma ve ölüme varan hâllerine yönelik bu üç müellifin eleştirileriyle ve bu eleştirilerin tartışılmasıyla sınırlı olacaktır. Kur'ân tilâvetinin insan üzerindeki etkisi inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Bu etkinin tezâhürleri insandan insana farklılık arz eder. Kur'ân semâ'ında ağlama ve beden de titreme hâllerine karşı çıkmayan ve bu hâlleri sünnete ve Kur'ân'a uygun bulan İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtîbî kendinden geçme, bayılma ve ölüme varan hâlleri ise bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre hiçbir sahâbî de görülmeyen bu tür durum ve hâller, ilimden yoksun aşırı züh ve ibadet anlayışının neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, sûfî, semâ', İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, Şâtîbî.

Abstract

Historically, the Sufis' understanding of worship and some of their haal (temporary state of consciousness, generally understood to be the product of a Sufi's spiritual practices) and behaviors have been criticized, especially their understanding of tawhid (unification or oneness of God). In this sense, among the ones who directed effective criticism to the Sufi, the names Ali b Muḥammad Abu'l-Farash b al-Jawzi, Ibn Taymiyyah, and Abu Ishaq al-Shatibi should be mentioned. These authors criticized the Sufis by bringing up many issues in their works. However, not all of their criticisms about Sufis are covered in this article. This article will be limited to the criticisms of these three authors and their discussion about the Sufis going into trance, fainting, and losing their lives due to listening (sama in Arabic) to the Qur'an. The effect of the Qur'an recitation on human beings is an undeniable fact. The manifestations of this effect differ from person to person. Ibn al-Jawzi, Ibn Taymiyyah, and al-Shatibi, who did not object to crying and trembling while listening to the Qur'an and accepted these haals/states to be in accordance with the Sunnah and the Qur'an, assessed the states such as going into trance, fainting, and losing one's life to be Bid'ah (novelty, heretical doctrine). According to them, this kind of situation and haal, which was not seen in any of the Sahabi (companions of the Prophet Muhammad), is the result of the excessive understanding of worship and lack of knowledge.

Keywords: Sufism, sufi, sama, Ibn al-Jawzi, Ibn Taymiyyah, Al-Shatibi

GİRİŞ

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtübî (ö. 790/1388) eserlerinde Kur'ân semâ'ına bağlı olarak bazı sûfilerde görülen kendinden geçme, bayılma ve ölüm gibi hâlleri gündeme getirerek bu tür davranışları dinde aşırılık, sünnete muhalif ve bid'at olarak kabul etmişlerdir.¹

İbn Teymiyye'ye göre bu tür hâllerin görüldüğü ilk yer Basra'dır. Çünkü Basra sûfilerin grup olarak zuhur ettiği ilk yerdir. Burada diğer beldelerde görünmeyen aşırı zühd, ibadet ve havf anlayışı hâkimdir. Bu anlayışa bağlı olarak Kur'ân tilaveti esnasında ses ve manayı taşımakta zorluk çeken bazı sûfilerde yere düşme, bayılma ve ölüm hâlleri gibi olaylar vuku bulmuştur. Vuku bulan bu hâller, aşırı zühd ve ibadet anlayışının doğal bir sonucudur.²

Şâtübî ise bu durumu Hâricîlerle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ona göre Hâricîler içinde doğru yoldan ayrılmış, nefislerine ezâ ve cefâ veren bir grup zuhur etmiştir. Bu gruba mensup olanlar da Kur'ân tilaveti esnasında kendinden geçme ve bayılma gibi hâller görülmüştür.³ İlk kaynaklar arasında Şâtübî'nin bu düşüncesini destekleyen bilgilere rastlamak mümkündür. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) eserine kaydettiğine göre Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711): 'Kur'ân okunduğunda çok geçiren ve bayılan kimselerin durumu soruldu.' Enes b. Mâlik bu soruya: 'Bu tür durumlar, Hâricîlerin fiili ve davranışdır diyerek cevap verdi.⁴ Bu bilgilerden Hâricîlere mensup bazı insanların dindarlıklarını göstermek ve ilgi çekmek için bu tür davranışlara yöneldikleri Enes b. Mâlik'in de bu tür davranışlara tepki gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hem İbnü'l-Cevzî hem İbn Teymiyye hem de Şâtübî Kur'ân semâ'ına bağlı olarak sûfilerde görülen kendinden geçme, bayılma ve ölüme varan hâller konusuna iki gerekçeyle karşı çıkar ve eleştirirler. Bu gerekçelerden birisi, bu tür davranışları hakiki değil, tasannu' yani yapmacık hareketler olarak görürler. Diğeri ise sahâbe neslinden hiç birinde bu tür davranışların vuku bulmadığını vurgulayarak, bu tür davranışları sünnete muhalif ve bid'at olarak kabul ederler. Her ne kadar bu üç müellif bu iki konuda sûfilere ciddi eleştiriler yöneltse de yapmacık hareketlerden uzak hakiki olarak gördükleri bazı durumları da kabul ederler. Ancak yine de bu tür davranışlar onlara göre aciziyet ifade eder.⁵

Bu manada yapmacıktan uzak hakiki olarak gördükleri hâllerden birisi İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/820) hâli diğeri ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö.198/813) hâlidir. İmâm Şâfi'î konusu ayrıntılı olarak ilerde ele alınacaktır. Kattân'ın durumuna gelecek olursak Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Kur'ân semâ'ına bağlı olarak kendinden geçtiği ve bayıldığı hatırlatılır. Ahmed b. Hanbel buna: 'Sizden biriniz bu hâli engellemeye güç yetirebilirse muhakkak ki Kattân bunu engellemeye daha çok kâdirdir. Çünkü ben Yahya b. Said'den daha akıllısını görmedim' diyerek cevap vermiştir. Bu örnekleri zikreden İbn Teymiyye ve Şâtübî'ye göre bu tür durumlar yapmacıktan uzak hakiki olarak zuhur ediyorsa bu

¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût/ Dârü'l-kütübî'l-Arabî, 1422), 4 /15; Ebü'l-Abbâs Takıyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, nşr. Enver el-Bâz, 'Âmir el-Cezzâr (Mısır/ Dârü'l-Vefâ, 1426/2005), 11/6-16; İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtübî, *el-İ'tisâm*, thk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şakîr, Said b. Abdullah, Hişâm b. İsmail (Su'ûdiyye/ Dâru İbni'l-Cevzî, 1429/2008), 2/118-130.

² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/6.

³ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/ 125.

⁴ Ebü 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-'Atıyye, Muhsin Harrâbe (Beyrût/ Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 215; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/125.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4 /15; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/ 6; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/124-130.

tür hâller inkâr edilemez. Ancak yine de bu durum acziyeti ifade eder. Kur'ân semâ'ında hâli sâbit olan şahıs âciz olan şahıstan daha üstündür.⁶

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtübî sûfileri kendinden geçme ve bayılma gibi konularda yapmacık hareketler yapmakla itham ederken Muhammed b. Sîrîn'i (ö. 110/729) en önemli delil olarak sunarlar. Muhammed b. Sîrîn'e Kur'an tilaveti esnasında kendini yere atan bir kimse hatırlatıldığında şöyle demiştir: 'Böyle bir kimseyi evin tavanına oturtun ve ona başından sonuna kadar Kur'ân okuyun. Eğer o şahıs kendini aşağıya atarsa onun hâli doğrudur!'⁷

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtübî'nin karşı çıkış gerekçelerinden bir diğeri ise bu tür davranışların sahâbe neslinde görülmediği hususudur. Onlara göre sahâbe neslinde görülmeyen bu tür davranışlar dinde aşırılık ve bid'attır. Bu üç müellif Kur'ân semâ'ına bağlı olarak sahâbe neslinde sadece kalpte korku ve yumuşama hâllerinin olduğunu, zâhiri olarak da ağlama ve tende titreme durumlarının görüldüğünü bunun dışında kendinden geçme, bayılma ve ölme gibi durumların hiçbir sahâbî de vuku bulmadığını güçlü bir şekilde vurgulayarak görüşlerini teyit ederler.⁸

Esmâ bint Ebû Bekir'in (ö. 73/692) sözü, sahâbe neslinde görülmediğine dair getirdikleri en kuvvetli delildir. Konuyla alakalı olarak sûfîlere yöneltilen eleştirilerde Esmâ bint Ebû Bekir'in rivayeti ön plana çıkartılıp hep bu rivayete atıf yapılmaktadır. Bu rivayete göre torun Hüseyin b. Abdurrahmân babaannesi Esmâ bint Ebû Bekir'e Kur'ân tilaveti esnasında sahâbe hâlinin nasıl olduğunu sorar. Bu soruya Esmâ bint Ebû Bekir sahâbe hâlinin, âyetlerde zikredilen hususlara uygun olduğunu, bunun da sadece gözden yaş akması ve deride titreme şeklinde tezahür ettiğini ifade ederek cevap verir. Torun Hüseyin b. Abdurrahmân'ın Kur'ân semâ'ında bazı insanların kendinden geçtiklerini ve bayıldıklarını hatırlatması üzerine Esmâ bint Ebû Bekir: 'Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım' diyerek böyle bir şeyin sahâbe neslinde görülmediğini ve bu tür davranışların şeytânî olduğunu ifade etmiştir.⁹

Esmâ bint Ebû Bekir dışında sözü delil getirilen bir diğer sahâbî de Abdullah b. Zübeyr'dir (ö. 73/692). Rivayete göre 'Âmir babası Abdullah b. Zübeyr'e uğrar. Babası kendisine nerede kaldığını sorar. 'Âmir: 'Bir topluluğun yanında kaldım ki, onlardan daha hayırlı insanları şu gözlerim görmedi, onlardan bazıları titrer ve hatta bazıları Allah haşyetinden dolayı bayılırdı,' der. Bu sözleri işiten Abdullah b. Zübeyr oğlu 'Âmir'e şu ikazda bulunur: 'Bundan sonra katî surette o insanların yanına gitme ve onların yanında bir daha oturma.'¹⁰

Bu manada delil getirilen diğer bir sahâbî de Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73/692). Abdullah b. Ömer Irak ehlinden yere düşmüş bir adam görür ve onun yanına uğrar. O adamın etrafındakilere: 'Bu adamın durumu nedir?' diye sorar. Oradakiler: 'Bu adam Kur'ân'ı dinledi ve Allah korkusundan kendisini kaybedip yüz üstü düştü' derler. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer şöyle der: 'Bizler de muhakkak Allah'tan korkarız ancak kendimizi kaybedip yere düşmeyiz.'¹¹

⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/ 8; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/124.

⁷ Herevî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 215; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân (Tefsîru'l-Sa'lebî)*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr (Beyrût/ Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1422/2002), 8/231; Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, Tefvik Ali Vehbe (Kâhire/ Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 1427/2006), 1/210; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/124.

⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/15; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/6; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/122.

⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/16; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/6; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/122; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/231; Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/210.

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/15; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/6; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/124.

¹¹ Herevî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 214; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/15; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/122;

Tekrar hatırlatmak gerekirse hem İbnü'l-Cevzî, hem İbn Teymiyye hem de Şâtıbî'nin karşı çıkış gerekçeleri ve sûfilere yönelttikleri eleştirilerde en etkili delilleri, kendinden geçme, bayılma hatta ölüme varan bu tür davranışların sahâbe neslinde görülmediği hususudur. Bu müelliflere göre hiçbir sahâbî de görülmeyen bu tür davranışlar sonradan ortaya çıkmış bi'at hususlardır. Bu iddianın doğruluğunu tespit edebilmek için sahâbe nesline hatta daha öncesinde bizzat Hz. Peygamber'in (a.s.) Kur'ân semâ'ına bağlı olarak hâl ve davranışına bakmakta fayda vardır:

1. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kur'ân Semâ'ındaki Hâli

Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe neslinin Kur'ân semâ'ındaki hâl ve davranışlarının ne olduğuna geçmeden önce konuyla ilgili Kur'ân âyetlerini zikretmek yerinde olacaktır. (Enfâl, 8/2).¹² ve (Hac, 22/35).¹³ âyetlerde Allah'ın adı anıldığı zaman gerçek müminlerin kalplerinde aşırı korku hâlinin hâkim olduğu ifade edilirken, (Zümer, 39/23). âyette ise kalpte oluşan korkunun vücuda sirayet ettiği ve buna bağlı olarak da bedende titremelerin hâkim olduğu ifade edilmektedir.¹⁴

(Mâide, 5/83). âyette ise kalpte görülen korku ve ürpertinin göze sirayet ettiği ve bu sirayetle beraber gözden yaş aktığı beyan edilmektedir.¹⁵ (Meryem, 19/58).¹⁶ ve (Kehf, 17/109).¹⁷ âyetlerinde ise Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman hissettikleri muazzam rûh hâlleriyle beraber müminlerin secdeye kapandıkları belirtilmektedir. Zikredilen âyetlere genel olarak bakıldığında Kur'ân semâ'ında müminlerin kalplerinde aşırı korku hâlinin hâkim olduğu buna bağlı olarak da gözden yaş akması, bedende titreme ve daha sonrada secdeye gidilmesi gibi bir davranış sürecinin devam ettiği görülmektedir.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in (a.s.) Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ö. 12/633) Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi bazı sahâbîlerden zaman zaman Kur'ân okumalarını istediği ve onların tilavetlerini zevk ve huşu ile dinlediği beyan edilmektedir.¹⁸ Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi sahihliği kuvvetli kaynaklarda Kur'ân semâ'ındaki Hz. Peygamber'in (a.s.) hâlini beyan eden bazı rivayetler bulmak mümkündür. Bu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber (a.s.) Abdullah b. Mes'ûd'dan Kur'ân okumasını istediği, Abdullah b. Mes'ûd da bu istek doğrultusunda Nisâ süresini okumaya başladığı ifade edilmektedir. Abdullah b. Mes'ûd "Her ümmetten bir şâhit ve seni de onların hepsinin üzerine şâhit olarak getirdiğimiz zaman halleri nice olur." (Nisâ, 4/41).¹⁹ âyetine geldiği zaman Hz. Peygamber'in (a.s.) gözlerinden yaşlar aktığı görülmüştür.²⁰ Diğer bazı rivayetlerde de Hz. Peygamber'in (a.s.) namazlarda da hıçkırığa hıçkırığa ağladığı haber verilmektedir.²¹

¹² İنا المؤمنون الذين إذا ذكر الله وجلت قلوبهم وإذا تليت عليهم آياته زادتهم إيماناً وعلى ربهم يتوكلون Feyizli, *Feyzül-Furkan Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (İstanbul/ Server İletişim, 2007), 176.

¹³ الذين إذا ذكر الله وجلت قلوبهم Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 335.

¹⁴ ... تَقشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ... Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 460.

¹⁵ ... إِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ... Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 121.

¹⁶ ... إِذَا تَنَلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 308.

¹⁷ وَيَخْرُونَ لِلَّذِينَ يَبْكَونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 292.

¹⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrût/ Dârü'l-ma'rife, ts.), 1/279, 2/297.

¹⁹ Feyizli, *Feyzül-Furkan*, 84.

²⁰ Buhârî, "Fadâilü'l-Kur'ân", 35; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 40, hadis no: 800.

²¹ Nesâî, "Sehv", 18, hadis no/ 1212.

Hız. Peygamber'in (a.s.): 'Hûd, Vâkı'a, Mürselât, Nebe ve Tekvîr sureleri beni ihtiyarlattı' rivayeti bazı kaynaklarda yer almaktadır.²² Bu rivayeti İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111) Kur'ân semâ'ı ile ilintili olarak izah etmektedir. Gazzâlî'ye göre bu sûrelerin tilavetindeki hususiyetler ve içerdiği derin manalar Hız. Peygamber'in (a.s.) iç âlemine diğer sûrelere nazaran daha fazla tesir etmiştir. Çünkü Kur'ân semâ'ı vecd hâlini doğurur. Hız. Peygamber'in bu sûrelere bağlı olarak yaşlılığı yani ihtiyarlığı ise vecde hissedilen hüznün ve korkunun neticesidir.²³ Ebû Bekir el-Kelâbâzî (ö. 380/990) vecdi; korku, gam ve âhiret ahvâli ile ilgili bir hususun kalbe gelmesi veya kul ile Allah arasındaki bir hâlin ortaya çıkması olarak tarif etmektedir.²⁴ Bu izahlardan vecdin yani kalpte oluşan korku ve hüznün doğal olarak bedene sirayet ettiğini, bedende de farklı tezahürlere sebebiyet verdiğini anlamak mümkündür.

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî eserlerinde her ne kadar Kur'ân semâ'ına bağlı olarak hiçbir sahâbîde bayılma ve şok geçirme gibi hâllerin vuku bulmadığını iddia etse de tasavvufun ilk kaynakları arasında yer alan ve ismi zikredilen bu müelliflerden çok uzun süre önce yaşamış olan Ebû Nasr et-Tûsî'nin (ö. 378/988) eserinde bu iddiaları çürütecek bilgiler yer almaktadır. Tûsî'nin eserindeki kayda göre sahâbede görüldüğü gibi Hız. Peygamber'de (a.s.) de Kur'ân semâ'ına bağlı olarak kendinden geçme hâlleri vuku bulmuştur.²⁵

İmâm Gazzâlî de Tûsî'nin görüşlerini teyit etmektedir. İmâm Gazzâlî bu manada Hız. Peygamber'in (a.s.) hâlinin sûfîlerin hâllerine yakın olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamakta ve Hız. Peygamber'in (a.s.) de kendinden geçme ve bayılma gibi bazı hâllerinin görüldüğünü *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinde belirtmektedir. Eserdeki kayda göre: "Çünkü bizim yanımızda (boğazlarına takılacak) bukağalar, şiddetli bir ateş, bir de boğazdan geçmeyen bir yiyecek ve acıklı bir azap vardır. (Müzzemmil, 73/12-13).²⁶ âyetini Hız. Peygamber (a.s.) bizzat kendisi okuduğunda veya başka bir rivayete göre kendisine okunduğunda kendinden geçme ve bayıma hâli yaşamıştır.²⁷

2. Kur'ân Semâ'ında Sahâbenin Hâlleri

Sahâbe Kur'ân tilavetini dinlemekten manevî zevk alırlardı. Bir yerde toplandıkları zaman Hız. Peygamber'den (a.s.) aldıkları talim üzere içlerinden birisi Kur'ân okur diğerleri ise okuyan dinlerdiler. Bu manada Hız. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (ö. 42/662) : 'Rabbimizi bize hatırlat'²⁸ yani bize Kur'ân oku sözünü zikretmek yerinde olacaktır.

Hız. Âişe (ö. 58/678)²⁹ ve Abdullah b. Ömer gibi bazı sahâbîlerin Kur'ân semâ'ında hıçkırma hıçkırma ağladıkları ifade edilmektedir.³⁰ Bayram günleri hariç senenin tüm günleri genelde

²² Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 56, hadis no: 3297; ayrıca bk. Ali Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul/ Dergah Yayınları, 2010), 452.

²³ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/297.

²⁴ Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehlî't-tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn (Beyrut/ Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1413/1993), 132.

²⁵ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd ve Abdülbâkî Surûr (Mısır/ Dârü'l-kütübi'l-hadîse, 1380/1960), 353.

²⁶ İbn Âyet meali için bk. Feyizli, *Feyzû'l-Furkan*, 573.

²⁷ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/297.

²⁸ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 1/280; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/80.

²⁹ Ebû'l-Ferec, Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Mahmud Fahûrî, Muhammed Revvâs Kal'aci (Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1399/1979), 2/31.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 1/578; Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, nşr. Muhibiddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî (Beyrût/ Dârü'l-fikir, 1415/1995), 31/127.

oruçla geçiren Hz. Âişe geceleri de ibadetle ihya etmiştir. (Tûr, 52/27). âyetini³¹ ayakta tekrar tekrar okuyan Hz. Âişe ağlayarak dua etmiştir.³² Abdullah b. Ömer de hıçkırığa boğulduğundan bazı âyetleri okumakta zorluk çekmiştir. Azatlı kölesi Nâfi'inin (ö. 117/735) rivayetine göre Abdullah b. Ömer (Bakara, 2/84). âyetini³³ ağlamaktan dolayı okumakta zorluk çekmiştir. Âyetin manasına derin derin dalan Abdullah b. Ömer 'bu şiddetli bir hesap olacaktır' diyerek duygusunu ifade etmiştir.³⁴

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve Abdurrahman b. 'Avf (ö. 32/652) gibi bazı sahâbilerde ağlamanın ötesinde daha ileri bir hâl, vücutlarında titreme ve seğirmeler görünmüştür.³⁵ Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) muallimi ve Kur'ân'ı çok güzel okuyan Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Kur'ân okurken sık sık ağlamaların yanı sıra secdeye çokça kapandığı müşâhede edilmiştir.³⁶

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân tilaveti esnasında sık sık ağladığı bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber (a.s.) ölümle neticelenen hastalığında kendi yerine Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını istemesi ve bu istek karşısında Hz. Âişe'nin babası Hz. Ebû Bekir hakkında yufka yürekli olduğunu hatırlatarak, ağlamaktan insanlara kıraatını işittiremeyeceğini söylemesi³⁷ bu hakikati ifade etmesi açısından önemlidir.

Celâlî yönüyle bilinen Hz. Ömer'in de Kur'ân semâ'ında hıçkırığa hıçkırığa ağladığı kaynaklarda kayıtlıdır.³⁸ Hz. Ömer'in bu hâli sadece namaz dışında değil namazın içinde de zaman zaman vuku bulmuştur.³⁹ Hz. Ömer'in aşırı etkilenme ve ağlama neticesinde yere düştüğü de görülmüştür. Rivayet edildiğine göre vird edindiği âyetleri okuyan Hz. Ömer, gözyaşından boğulacak gibi olmuş ve kendisine hâkim olamayarak yere düşmüştür. Bu hâlden sonra evine giden Hz. Ömer, dışarı çıkmadan bir veya iki gün evinde kalmıştır. Bunun üzerine sahâbe Hz. Ömer'i hasta olduğunu zannederek onu ziyarete gelmişlerdir.⁴⁰ Bazı eserlerde Hz. Ömer'in bu durumdan dolayı bir iki gün değil günlerce evinde kaldığı ve bu sebeple de ziyaret edildiğine dair bilgiler yer almaktadır.⁴¹

Tasavvufun etkili isimlerinden Hücvirî (ö. 465/1072) eserinde net zaman bilgisi vererek Hz. Ömer'in Kur'ân semâ'ına bağlı olarak etkilenme hâlinin bir ay sürdüğünü belirtmektedir. Eserdeki kayda göre Hz. Ömer "Rabbinin azabı elbette vuku bulacaktır. Onun önleyecek hiçbir

³¹ "فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ" Allah da bize (rahmetiyle) lütfetti ve bizi (cehennem) sam yeli azabından korudu." Bk. Feyzli, *Feyzü'l-Furkan*, 523.

³² İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 2/ 31.

³³ "إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ...İçinizdeki (yapmayı düşündüğünüz bir günah eylemi)ni açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker..."Bk. Feyzli, *Feyzü'l-Furkan*, 48.

³⁴ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el- İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrût/ Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1394/1974), 1/ 305; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 1/576.

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Nasır el-Mervezî, *Muhtasarü kıyâmi'l-leyl*, nşr. Ahmed b. Ali el-Makrîzî (Pâkistân/ Hadîsu akâdemî, 1408/1988), 144.

³⁶ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrût/ Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1420/2000), 2/673.

³⁷ Buhârî, "Ezân", 70.

³⁸ İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 45/240.

³⁹ Buhârî, "Ezân", 70.

⁴⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el- Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Riyâd/ Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003), 3/414; Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/193.

⁴¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 44/309.

şey yoktur.” (Tûr, 52/7-8). âyetlerini⁴² işittiği zaman bir çılgık atmış, kendinden geçmiş ve bayılmıştır. Evine götürülen Hz. Ömer, evinde hasta olarak tam bir ay kalmıştır.⁴³

Hz. Ömer’in oğlu Abdullah b. Ömer hakkında bir birine zıt manalar içeren rivayetler mevcuttur. Daha önce ifade edildiği gibi Abdullah b. Ömer, Irak ehlinde olan Kur’ân semâ’ına bağlı olarak yere düşen bir adamı gördüğünde şöyle demiştir: ‘Bizler de Allah’tan korkarız ancak kendimizi kaybedip düşmeyiz.’⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtîbî görüşlerine uygun olduğu için bu rivayeti delil ittihaz etmişlerdir. Oysa başka rivayetlerde bu manaya tamamen zıt, farklı bilgiler yani Abdullah b. Ömer’in zaman zaman ayağındaki dermanın kesilip yüz üstü düştüğü beyanı yer almaktadır. Bu rivayete göre Mutaffifîn sûresini okumaya başlayan Abdullah b. Ömer altıncı âyete⁴⁵ geldiğinde ağlamaya başlamış ve yüz üstü yere düşerek tilaveti tamamlayamamıştır.⁴⁶

Hem Hz. Ömer’in bâriz hâli hem de oğlu Abdullah’ın ona yakın hâli İbn İbnü’l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtîbî’nin hiçbir sahâbede kendinden geçme ve bayılma olayı görülmemiştir⁴⁷ iddiasını geçersiz kılmaması açısından dikkat çekicidir. Bu manada İmâm-ı Gazzâlî, Kur’ân semâ’ında vecde bağlı olarak sahâbe ve tâbiînden birçoklarının ağladıklarını, şok geçirdiklerini, bayıldıklarını ve hatta ölenlerin olduğunu bildirmektedir.⁴⁸

Bayılma olmasa da bayılmaya yakın bir hâl yaşayanlardan birisi de Veysel Karânî’dir (ö. 37/657). Hz. Peygamber’in (a.s.) selamına muhatap olan Veysel Karânî Kur’ân tilavetinde, tilavetin güzelliğiyle ve mananın derinliğiyle yer yer duygusallaşmıştır. Herim b. Hayyân (ö. 70/690) Veysel Karânî’nin bu durumlarda bayılmaya yakın bir hâl aldığını ifade etmiştir.⁴⁹

Selmân-ı Fârisî’nin (ö. 36/656) müşâhede ettiği olay da İmâm-ı Gazzâlî’yi destekler mahiyettedir. Selmân-ı Fârisî Kur’ân okuyan bir genç görür. Genç okuma esnasında bedeni titremeye başlar. Selmân-ı Fârisî bu genci sever ve daha sonra onun yanından ayrılır. Bir zaman sonra o genç bu olaya bağlı olarak vefat eder.⁵⁰

Kaynaklarda ölen gencin kimliği hakkında yani sahâbe neslinden mi, yoksa tâbiî neslinden mi? olduğuna dair ayrıntılı bir bilgi yer almamaktadır. Eğer bu genci sahâbe neslinden kabul edersek sahâbe neslinde ölüm olaylarının vuku bulduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu gencin sahâbî değil tâbiî olması daha kuvvetlidir. Çünkü ölüm olayına maruz kalan bu genç eğer sahâbî olsaydı kaynaklarda adı açık bir şekilde zikredilmesi beklenirdi.

Her ne kadar yukarıda zikredilen gencin ismine dair bir bilgi yoksa da tasavvufun önemli kalemelerinden Ebû Nasr et-Tûsî ve Ebü’l-Hasan el-Hücvirî eserlerinde sahâbî olarak kabul ettikleri Zürâre b. Ebî Evfâ’nın (ö. 93/711) ismini vererek Kur’ân semâ’ına bağlı olarak ölen ilk

⁴² إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ ۝

⁴³ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, 450.

⁴⁴ Herevî, *Fadâilu’l-Kur’ân*, 214; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 4 /15; Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, 2/123.

⁴⁵ “يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ” O gün insanlar, âlemlerin Rabbi için (kabirlerinden) kalkacaklardır.” Bk. Feyzli, *Feyzü’l-Furkan*, 48.

⁴⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 10/151; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 1/305; İbn ‘Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 31/ 127; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez- Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (Kâhire/ Dâru’l-hadîs, 1427/2006), 4/321.

⁴⁷ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ li İbn Teymiyye* (Beyrût/ Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1408/1987), 5/207.

⁴⁸ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’ d-dîn*, 2/297.

⁴⁹ Ebü’l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed en-Nisâbüri, *’Ukalâü’l-mecânîn*, thk. Muhammed es-Sa’îd b. Bisiyûnî (Beyrût/ Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1405/1985), 45-46.

⁵⁰ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, 463; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’ d-dîn*, 2/297.

şahsın Zürâre b. Ebî Evfâ olduğunu beyan etmektedirler.⁵¹ Bu bilgiyi doğru kabul ettiğimizde sahâbe neslinde bayılma olayları görüldüğü gibi ölüm olaylarının da vuku bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak Tûsî ve Hücvirî dışındaki diğer kaynaklar Zürâre b. Ebî Evfâ'nın sahâbî değil tâbiî olduğu ifade etmektedirler. Zürâre b. Ebî Evfâ konusu ileriki bölümlerde daha ayrıntılı olarak beyan edilecektir.

Buraya kadar anlatılanlardan sahâbe neslinde ölüm olaylarının vukuu ihtilafı olduğu anlaşılrsa da kendinden geçme ve bayılma gibi olayların görüldüğünü söylemek gerekir.

3. Tâbiîn ve Sonrası Durum

Tâbiîn neslinde de sahâbe neslinde olduğu gibi Kur'ân semâ'ına bağlı olarak ağlama hâli yaygındır. Tâbiîn nesli, selefleri sahâbenin izinden giderek Allah'ın zikrinde ve Kur'ân tilâvetinde haşyet duygusuna kapılmışlar ve buna bağlı olarak da gözlerinden yaşlar akmıştır. Bu hâl hem tâbiîn neslinde hem de sûfilerde yaygın olduğu için çokça isim zikrederek konuyu uzatmak gereksizdir.⁵² İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî'nin eleştirisi konusu yaptıkları bayılma, uzuv kaybı ve ölüm olaylarıyla gündeme gelen şahıslara daha çok değinmekte fayda vardır:

3.1. Bayılma Hâlleri Görünenler

Tâbiîn neslinden bayılma hâliyle gündeme gelen ve en dikkat çeken isimlerden birisi Ömer b. Abdülazîz'dir (ö. 101/720). Geceleri ibadetle geçiren Ömer b. Abdülaziz bir seferinde (Kârî'a, 101/4-5). âyetlerini⁵³ fecrin doğuşuna kadar tekrar tekrar okumuştur. Âyetlerin tesirinde kalan Ömer b. Abdülaziz daha fazla ayakta kalamayarak, yere düşmüş ve bayılmıştır. Müezzin ezan okumaya gelinceye kadar da bu baygınlık hâli geçmemiştir.⁵⁴ Ebû Bekir ed-Deynûrî'nin (ö. 333/944) eserindeki kayda göre Ömer b. Abdülazîz kıldırıldığı namazlarda zaman zaman ağlamaktan tilavette zorluk çekmiştir. Bu manada (Sâffât, 37/24). âyetini⁵⁵ ağlamaktan bir türlü okuyup geçememiştir.⁵⁶

Tâbiîn neslinden dikkat çeken diğer bir isimde Mâlik b. Dînâr el-Basrî'dir (ö. 131/748). Kur'ân tilaveti esnasında hıçkırığa boğulan Mâlik b. Dînâr bazı zamanlar kendinden geçme ve bayılma gibi durumlar yaşamıştır.⁵⁷ 'Avârifü'l-ma'ârif adlı eserindeki kayda göre bayılma hâliyle gündeme gelen bir isim de Ca'fer es-Sâdık'tır (ö. 148/765). Ca'fer es-Sâdık'da da yer yer bayılma hâlleri müşâhede edilmiştir. Namazın kıyamında iken yere düşen ve bayılan Ca'fer es-Sâdık'a bayılma sebebi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'Âyetleri okuduğumda Allah'ın tekellümünü duyar gibi oluyorum ve bu sebepten dolayı da kendimden geçiyorum.'⁵⁸

Tâbiîn neslinden sonra en dikkat çekici isim hiç kuşkusuz İmâm Şâfi'î'dir (ö. 204/820). İmâm Şâfi'î Kur'ân semâ'ına bağlı olarak yer yer bayılma olaylarıyla gündeme gelmiştir. Zâhit ve

⁵¹ Tûsî, *el-Lüma'*, 354; Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, 453.

⁵² Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Deynûrî, *el-Mecâlise ve cevâhiru'l-'ilm*, thk. Ebû 'Abîde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Beyrût/ Dâru İbn Hazm, 1419), 3/153.

⁵³ "يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ" "O gün insanlar yayılıp serilen pervaneler gibi olacak. Dağlar, didilip atılmış renkli yünler gibi olacak." Bk. Feyizli, *Feyzû'l-Furkan*, 600.

⁵⁴ Ebu'l-Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah İbnü'l-Cevzî es-Sibt, *Mirâtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât, 'Ammâr Rihâvî (Dimeşk/ Dâru'r-risâleti'l-'âlemiyye, 1434/2013), 10/310.

⁵⁵ "وَقَفَّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْتَوْلُونَ" "Tutuklayın onları. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir." Bk. Feyizli, *Feyzû'l-Furkan*, 445.

⁵⁶ Deynûrî, *el-Mecâlise*, 5/402.

⁵⁷ İbn 'Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 56/ 393-405; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/279, 288.

⁵⁸ Sühreverdî, 'Avârifü'l-ma'ârif, 1/34.

muttakilerden el-Hâris b. Lebîd'in okuduğu (el-Mürselât, 77/38-40.) âyetlerini⁵⁹ dinleyen İmâm Şâfi'î şiddetli ağlamaya tutularak şöyle demiştir: “Ey Allah'ım! Âriflerin kalbi sana haşyet gösterir. Gafil ve yalancı olmaktan sana sığınırım.”⁶⁰ Gazzâlî'nin beyanına göre İmâm Şâfi'î'nin Kur'ân okuduğunda veya dinlediğinde duygusallaşması, ağlaması hatta düşüp bayılması onun havfına ve zühdüne delildir. Bu zühd ve havf hâli ancak ma'rifetullahı vasil olmakla elde edilir.⁶¹

Esasında İmâm Şâfi'î'nin duygusallaşması hatta düşüp bayılması sadece Kur'ân okurken veya dinlerken olmamıştır. O hadis konusunda da benzer tavırları sergilemiştir. Üstadı Süfyân b. 'Uyeyne'nin (ö. 198/814) meclislerine katılan İmâm Şâfi'î rekâik konusu içeren bir hadisi dinlediğinde duygusallaşmış, ağlamış hatta bayılmıştır. Mecliste bu duruma şahit olanlar Muhammed b. İdrîs'in öldüğünü zannetmişlerdir. Bu olaya vakıf olan Süfyân b. 'Uyeyne: “Eğer Muhammed b. İdrîs ölmüş ise zamanın en faziletlisi ölmüştür.” diyerek İmâm Şâfi'î'nin yüksek mertebesine işaret etmiştir.⁶²

3.2.Uzuv Kayıplarına Uğrayanlar

Tâbiîn neslinde bayılmalar vuku bulduğu gibi uzuv kaybına uğrayanlarda görülmüştür. Bu manada dikkat çeken şahıslardan birisi Sâbit b. Eslem el-Bünânî'dir (ö. 127/744). Ağlamaktan gözünü kaybeden Sâbit el-Bünânî Basra'nın en önde gelen imamı kabul edilmektedir. Enes b. Mâlik (ö. 93/711): ‘Hayrın anahtarları ondadır’ diyerek Sâbit el-Bünânî'yi takdir etmiş ve övmüştür.⁶³

Sâbit el-Bünânî'nin ilmini takdir edenlerden birisi de İbn Teymiyye'dir. Nüssâk ve ubbâd içinde hadis konusunda gevşek olanların çok olduğunu ifade eden İbn Teymiyye bu konuda Fudayl b. 'Iyâd ile Sâbit el-Bünânî'yi ayrı tutarak her ikisinin de mütkin olduğunu beyan etmiştir.⁶⁴

Kaynaklarda Sâbit el-Bünânî'nin namaz sevdalı bir şahıs olduğu vurgulanmaktadır. Bu manada dilinden dökülen şu sözler duyulmuştur: ‘Ey Allah'ım. Eğer birilerine kabirde namaz kılmayı nasip edeceksen bana da nasip et.’⁶⁵ Kur'ân'ı çok okuyan ve gündüzleri de hep oruçlu geçiren Bünânî duanın kabul edilebilmesi için kalbin yanmasını, bedenın titremesini ve gözden de yaşın akmasını şart koşmuştur.⁶⁶ Onun göz ışığını kaybetmesine sebep çok ağlaması gösterilmektedir. Doktorların ağlamayı terk ettiğinde göz nurunun tekrar yerine geleceğini söylemelerine rağmen Bünânî ağlamaktan vaz geçmemiş ve: ‘Ağlamayan gözde hayır yoktur’ diyerek doktorlara karşılık vermiştir.⁶⁷

⁵⁹ “Bu ayırt edip hüküm verme günüdür ki, sizi de, evvelki (ümme)tleri de bir araya toplarız. Eğer sizin (kurtulmak) için bir hileniz varsa, hemen bana hile yapın (da beni atlatın). (Öldükten sonra dirilmeyi) yalan sayanların o gün vay haline!” Bk. Feyizli, *Feyzû'l-Furkan*, 580.

⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 1/25; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 51/ 336.

⁶¹ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 1/25.

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'î*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire/ Mektebetü dâri't-türâs, 1390/1970), 2/175, 240; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 51/306.

⁶³ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez- Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhir ve'l-e'lâm*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmirî (Beyrut/ Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987), 8/54.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/42.

⁶⁵ İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/ 318, 321; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/ 262; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/54.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş (Kâhire/ Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 15/250; İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/ 318, 321; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/262.

⁶⁷ İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/ 318, 321; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/262; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/56.

Bir diğer gözünü kaybeden meşhur şahsiyetlerden birisi de Hişâm ed-Destüvâî'dir (ö. 153/770). Basralı Destüvâî hadis alanında, sika, sebt, hâfız ve hucet kabul edilmektedir. Ebû Dâvud et-Tayâlisi (ö. 204/819) üstadı Destüvâî'yi 'müminlerin emîri' olarak tavsif etmiştir. Elbise ticaretiyle uğraşan Destüvâî hüznün hâli ağır basan bir şahsiyettir. Gülmekten son derece kaçınan Destüvâî: 'Bir âlim nasıl gülebilir? Ben buna şaşarım' demiştir. Kaynaklarda gözünü kaybetmeye sebep olarak çok ağlaması gösterilmektedir.⁶⁸

Uzuv kaybına uğrayan diğer bir şahısta Basralı Ali b. Bekkâr'dır (ö. 199/814). Aşırı ibadet hayatıyla maruf olan Ali b. Bekkâr Tarsûs ve Masîsa'da murabıt olarak bulunmuştur. Ali b. Bekkâr, İbrâhim b. Edhem'in müridlerindedir. Geceyi sürekli ibadetle geçiren Ali b. Bekkâr gecenin geçip sabahın olmasını hiç istememiş sabahın gelmesiyle hüznünlendiğini şu şekilde beyan etmiştir: 'Kırk yıldır fecrin doğuşundan başka hiçbir şey beni üzmemiştir.'⁶⁹ İbnü'l-Cevzî eserinde Ali b. Bekkâr'ın fakih olduğunu yatsı abdestiyle sabah namazını kıldığını beyan etmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre çok gözyaşı döken Ali b. Bekkâr bu sebepten gözünün ışığını yitirmiş ve kör olmuştur.⁷⁰

Bu arada *el-Câmi'u's-sahîh*'in müellifi İmâm Tirmizî'yi (ö. 279/892) de zikretmek gerekir. Hadis alanının önemli isimlerinden Tirmizî çok ağladığından dolayı gözünün nurunu kaybetmiş ve kör olmuştur.⁷¹

3.3.Ölüm Olaylarıyla Gündeme Gelenler

Basra'da Kur'ân semâ'ına bağlı olarak uzuv kayıplarının ötesinde ölüm olayları da vuku bulmuştur. Bu bölgede ölüm olayıyla gündeme gelenlerden birisi Ebû Cehîr ed-Darîr'dir (ö. ?). Tâbiîn neslinden olan Ebû Cehîr ed-Darîr Basra'nın önde gelen zâhidlerindedir.⁷² *Mürşidü'z-züvvâr* adlı eserdeki kayda göre Dînâr el-'Abid, 'Utbe el-Gulâm ve Sâlih el-Merrî (ö. 176/792) Ebû Cehîr ed-Darîr'i ziyarete giderler. Ebû Cehîr ed-Darîr ziyaretine gelenler içinde Sâlih el-Merrî'den Kur'ân okumasını ister. Sâlih el-Merrî daha önceden Ebû Cehîr ed-Darîr'in Kur'ân semâ'ındaki hassasiyetini bildiği için cehennem ve cennetin zikredildiği âyetleri okumamaya özel dikkat eder. Ancak buna rağmen Ebû Cehîr ed-Darîr yine de tilavet esnasında vefat eder.⁷³

Basra'da hayatını kaybeden bir diğer isim de Zürâre b. Ebî Evfâ'dır (ö. 93/711). Tâbiîn neslinden olan Zürâre b. Ebî Evfâ; tevekkül, rıza ve kasr-ı emel konularını önemsemiş ve bu konular hakkında beyanlarda bulunmuştur.⁷⁴ Bir ara Basra kadılığında da bulunan Zürâre b. Ebî Evfâ Basra'daki sûfîlerin şeyhi kabul edilmektedir.⁷⁵ Kaynaklarda hacıların Basra'ya geldiklerinde Zürâre b. Ebî Evfâ'yı ziyaret ettikleri, ondan vaaz u nasihat dinledikleri beyan edilmektedir.⁷⁶

Künyesi Ebû Hâcib olan Zürâre b. Ebî Evfâ, Benî el-Harîş oğullarındandır. Basra'nın büyük âlim ve sâlihlerindedir. Zürâre b. Ebî Evfâ; İmrân b. Husayn (ö.52/672), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) gibi şahıslara talebe olmuş, onlardan hadis

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 6/568-571.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/266.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/267.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 12/364.

⁷² Tûsî, *el-Lüma'*, 354; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/220.

⁷³ Muvaffakuddin Ebû Muhammed b. Abdurrahman İbnü's-Seyh, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ebâr* (Kâhire, ed-Dâru'l-Misriyye, 1415), 3/317-318.

⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 4/454, 508.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ*, 5/ 207; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/220.

⁷⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/258.

dinlemiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve Katâde (ö. 117/735) gibi bazı şahıslar da ona öğrenci olmuş ve ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Nesâî (ö. 303/915) başta olmak üzere birçok hadis âlimi Zürâre b. Ebî Evfâ'yı sika kabul etmişlerdir.⁷⁷ Kaynaklarda Zürâre b. Ebî Evfâ'nın ölüm sebebi olarak namaz kıldırırken "O Sûr'a üfürüldüğü zaman." (Müddesir, 74/8). âyetine⁷⁸ geldiğinde kendinden geçerek düşmesi ve secde mahallinde ölmesi gösterilmektedir.⁷⁹ Daha önce ifade edildiği gibi Zürâre b. Ebî Evfâ'nın sahâbî mi yoksa tâbîî mi? olduğu ihtilafıdır.⁸⁰ Ancak eldeki kaynaklara göre tâbîinden olması daha çok muhtemeldir.

Tâbîîn neslinden sonra da Kur'ân semâ'ı na bağlı olarak sûfiler arasında ölüm olayları göze çarpmaktadır. Bu manada dikkat çeken isimlerden birisi öncü sûfilerden Fudayl b. 'Iyâd'ın (ö. 187/802) oğlu Ali'dir. Fudayl b. 'Iyâd ile aralarında uhuvve/kardeşlik akdi olan Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) Ali b. Fudayl'ın ilmîni ve hâlini takdir edenlerdendir. Mübârek'e göre insanların en hayırlısı Fudayl b. 'Iyâd ondan da daha hayırlısı ise oğlu Ali'dir.⁸¹ *Târîhu Bağdat'* da Ali b. Fudayl'ın ölüm sebebi olarak "Ateş karşısında durdurulunca onların: "Keşke biz dünyaya geri döndürülseydik..." (En'âm, 6/27). âyetini⁸² işitmesi ve bunun sonucu olarak hassaslaşması, şiddetli ağlamaya tutulması ve ayaklarındaki dermanın kesilerek yere düşerek vefat etmesi gösterilir.⁸³

Kaynaklarda Ali b. Fudayl'ın yaratılış olarak hüznü ve kalbi kırık kimse olduğu özellikle belirtilmektedir. Ali b. Fudayl'ın Kur'ân semâ'ında duygusallaşması ve yere düşmesi ilk değildir. Onun el-Kâri'a ve Tekâsür sûrelerini okumaya ve dinlemeye güç yetirmediği, bir şekilde bu sûrelerin tilavetine şahit olursa, ayakta fazla kalamayıp, yüz üstü yere düşerek bayıldığı ifade edilmektedir.⁸⁴ Beyhakî (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-îmân* adlı eserine Ali b. Fudayl'ın Kur'ân tilavetine güç yetiremediğinden dolayı hayatında bir sefer bile hatim yapamadığını kaydetmiştir. Kur'ân'ı hatim etme arzusuyla yanan Ali, babası Fudayl'dan şu şekilde dua talebinde bulunmuştur: 'Ey babacığım! Ne olur Allah'a dua et te bana bir defa Kur'ân'ı hatmetmeyi nasip eylesin.'⁸⁵

Abdurrahman Câmi (ö. 898/1492) *Nefahâtü'l-üns* adlı eserinde Zünnûn el-Mısri (ö. 245/859), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/949), Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) ve Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) gibi bazı sûfî şahsiyetlerin semâ'a bağlı olarak Hakk'a yürüdüklerini beyan etmektedir. Ayrıca Câmi bu isimlerin dışında da bu tür olayların sûfiler arasında görüldüğü belirtmektedir. Câmi'nin beyanına göre bu ölümlerin bazıları Kur'ân semâ'ına dayanırken bazıları ise diğer semâ'lara dayanmaktadır.⁸⁶ Bağdat asıllı Ca'fer el-Huldî'nin (ö. 348/959) de Cüneyd-i Bağdâdî'nin huzurunda çığlık atıp öldüğünü hatırlatmak gerekir.⁸⁷

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrût/ Dâru Sâdır, 1388/1968), 7/ 150; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/358.

⁷⁸ فَيَا نُفْرَ فِي النَّفْرِ Bk. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 574.

⁷⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/292; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 4/186; İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/258; İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ*, 5/207; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/220.

⁸⁰ Tûsî, *el-Lüma'*, 354; Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, 453.

⁸¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 48/390-391; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/694; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 7/395.

⁸² وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَفَّوْا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ Bk. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 129.

⁸³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el- Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, hhk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût/ Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 5/454; ayrıca bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/694; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 7/408.

⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 7/ 407.

⁸⁵ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/ 417.

⁸⁶ Abdurrahman Câmi, *Nefahâtü'l-üns*, trc. Lâmi Çelebi, nşr. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (İstanbul/ Ma'rifet Yayınları, 2008), 340; ayrıca bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Halil en-

4. Sûfîlerin Kur'ân Semâ'ına Yaklaşımları

Sûfîler semâ'ı Allah'ın rahmetini celp eden bir husus olarak kabul ederler.⁸⁸ Görüşlerine getirdikleri delillerden birisi Übeyb b. Kâ'b (ö. 33/654) rivayetidir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda Kur'ân okunmuş, Kur'ân'ı dinleyen sahâbenin kalbinde yumuşama ve rikkat oluşmuştur. Hz. Peygamber (a.s.) Kur'ân semâ'ına bağlı oluşan bu hâle dikkat çekerek: 'Duayı ganimet bilin. Çünkü bu hâl yani kalbin yumuşaması rahmettir' buyurmuştur."⁸⁹

Hücvirî *Keşfü'l-mahcûb* adlı eserine kaydettiğine göre ilmin husûlü havâs-ı hamse denilen beş duyu organıyla mümkün olur. Bunlar içinde semâ' yani işitme duyusu gözden bile üstündür. Hücvirî'ye göre bütün şer'î hükümler semâ' üzerine bina edilmiştir. Çünkü semâ' yani işitme olmasa hükümlerin isbâtı, kabulü ve sübûtu imkânsızdır. Kur'ân mucîzelerinden birisi de onu okumak ve dinlemekten insan tabiatının zevk alması ve hoşnut olmasıdır.⁹⁰

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye göre (ö. 283/896) Kur'ân semâ'ının insan tabiatında oluşturduğu derin tesiri diğer hiçbir semâ' oluşturmaz.⁹¹ Çünkü Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, vahyidir, nurudur. Allah onunla ölü kalpleri diriltir ve onunla kullarını karanlıktan nura çıkarır. Kur'ân'ın tesirini iyi bilen Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri Kur'ân'ı dinlemeyi yasaklamışlar, gürültü ve şamata yaparak dinlenilmesini engellemeye çalışmışlardır.⁹² Mekkeli müşriklerin bu durumu (Fussilet, 41/26). âyetinde⁹³ açık olarak beyan edilmektedir.

Sûfîler semâ'ın harekete geçirmedeği kişiyi nâkis, itidal ve ruhaniyetten uzak bir şahıs olarak kabul ederler. Onlara göre bu tür şahısların mizacı bozuk, tedavileri de pek mümkün değildir.⁹⁴ Semâ'ın ilk derecesi işitileni anlamaktır. Bu anlayışla beraber fehim ve vecd hâli oluşur. Kalpte oluşan vecd hâli daha sonra vücuda sirayet ederek uzuvları harekete geçirir.⁹⁵

et-Ta'arruf adlı eserde semâ'ın kulağa geldiğinde kulaktan kalbe yol bulduğu ve kalbi harekete geçirdiği ifade edilmektedir. Bu durumda vâridâtı taşımakta aciz olanların coştığı ve sallandıkları, vâridâtı taşımakta kuvvetli olanların ise sağlam durdukları beyan edilmektedir.⁹⁶ Semâ' konusunda eserler telif eden Ebû Muhammed Ruveym (ö. 303/915) semâ'ın hakikatini, kulların muhatap olduğu ilk zikir ve ilk hatırlatma olan "...Ben sizin, Rabbiniz değil miyim?..." (A'râf, 7/172). âyetine dayandırır. Ona göre kulların muhatap olduğu bu ilk ilahi hitap onların akıllarında gizli kaldığı gibi kalplerinde de gizli kalmıştır. Kalplerdeki gizli olan bu husus semâ'a bağlı olarak harekete geçer.⁹⁷

Sekr ve telvin esaslı bir tasavvuf anlayışına sahip olan Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/949) semâ'ı Allah'ın bir lütfu olarak görür. Ona göre Kur'ân tilavetinde kulu cezbeden, kulu etkisi altına alan husus Allah'ın bir ikramıdır. Bu hâlden kurtulup kendi hâline ve insanlara tekrar dönmek

Nâsik (Beyrut/ Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 371-372.

⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/298.

⁸⁸ Sühreverdi, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/193.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/250.

⁹⁰ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 448-449.

⁹¹ Ebû Abdîrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es- Sülemî, *Tefsîrî's-Sülemî*, thk. Seyyid 'Imrân (Beyrût/ Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/398.

⁹² Ebû Abdîllah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş (Kâhire/ Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 1/155; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 448-449.

⁹³ Feyizli, *Feyzû'l-Furkan*, 478.

⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/275.

⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/287; Sühreverdi, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/214.

⁹⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 178;

⁹⁷ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 178; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 199; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 369.

ise Allah'ın bir şefkatidir.⁹⁸ Şiblî karşıtı sahv ve temkin esaslı bir tasavvuf anlayışını benimseyen Ebu'l-Kâsım Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) de semâ'nın hakikatini kabul edenlerdendir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre name ruhun gıdasıdır. Ruh bu gıdayı elde ettiğinde bedeni idare etme işinden uzaklaşır. Bu durumda iştinin uzuvlarında hareketlilik ortaya çıkar.⁹⁹

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtîbî Kur'ân semâ'ına bağlı olarak kalpte oluşan haşyet duygusuna ve buna bağlı olarak ağlama ve bedende titreme hâllerine karşı değildirler. Hatta İbn Teymiyye (Enfâl, 8/2). âyetini delil getirerek bu hususu daha ileriye taşımakta ve bu hususları imanın bir gereği olarak kabul etmektedir. Ona göre eğer kalpte korku ve yumuşama hâli yoksa bu durum imanın kalpte hâsıl olmadığına delâlettir.¹⁰⁰ Ayrıca İbn Teymiyye (Zümer, 39/23). ve (Mâide, 5/83). âyetlerini de delil getirerek bedende de titreme gibi durumların vuku olabileceğini ifade etmektedir. Bu tür hususlarda İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtîbî'nin yaklaşımları ile sûfîlerin yaklaşımları arasında fark yoktur.¹⁰¹

Tartışılması gereken esas konu sûfîlerde görülen kendinden geçme, bayılma ve ölüm hâlleri sünnete muhâlif bid'at bir durum mudur? Yoksa kişiye özgü psikolojik bir durum mudur? Bu soruya net cevap verebilmek için konuyla ilgili âyetleri hatırlamak ve manalarını tefekkür etmek yerinde olacaktır. Bu manada (Enfâl, 8/2).¹⁰² âyetinde müminlerin üç vasfı beyan edilmektedir. Bunlar; Allah zikredildiği zaman kalplerini korku kaplaması, Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarının artması ve Allah'a tevekkül etmeleridir.

Konumuzla alakalı olarak en dikkat çeken kelime (Enfâl, 8/2). âyette geçen **وَجَل**/vecile kelimesidir. Hemen hemen bütün tefsirlerde 'vecile' fiilinin kalbi aşırı bir şekilde yakıp kavuran bir hâli ifade ettiği belirtilmektedir.¹⁰³ O zaman buradan anlaşılacak şudur ki Allah anıldığı zaman müminlerin kalbinde yakıcı, kavurucu bir korku hâli oluşmaktadır. Tefsirlerde bu aşırı korku hâlinin sebebi olarak da iki hususa işaret edilmektedir. Bunlardan birisi ceza korkusu diğeri ise Allah'ın heybeti ve azameti karşısında hissedilen korkudur. Bu korku diğerine göre daha ağır ve şiddetlidir.¹⁰⁴

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) tefsirinde (Enfâl, 8/2). âyeti ile Allah'ın zikriyle kalplerin mutmain olduğunu ve huzura kavuştuğunu ifade eden (Ra'd, 13/28). âyeti¹⁰⁵ arasında bir çelişki görmediğini ifade etmektedir. Ona göre (Enfâl, 8/2). âyette aşırı korku hâli ifade edilirken (Ra'd, 13/28). âyette ise sadrın ma'rifet nuruyla genişlemesiyle beraber yakîn hâlinin berraklaşması, kalbin mutmain olması ve kalbin huzura kavuşması ifade edilmektedir. Râzî'ye göre bu iki âyetin manası (Zümer, 39/23). âyetinde¹⁰⁶ birleştirilmiştir.¹⁰⁷ Yani ilk duyulan korku hâli daha sonra yumuşama, mutmainlik ve huzur hâline dönüşmektedir.

⁹⁸ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/297.

⁹⁹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 178.

¹⁰⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 7/16.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 7/18, 71, 10/79, 11/558.

¹⁰² **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ** Ayet meali için bk. Feyizli, *Fezû'l-Furkan*, 176.

¹⁰³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût/ Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 13/385-387; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/365-366; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osmân Cem'a Damiriyye, Süleymân Müslim el-Hırş (Riyâd/ Dâru Tayyibe, 1417/1997), 3/326.

¹⁰⁴ 'Alâuddîn Alî bin Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi ma'ânî't-tenzîl* (Tefsiru'l-Hâzin), thk. Muhammed Alî Şâhîn (Beyrût/ Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/290.

¹⁰⁵ **الَّذِينَ ءَامَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ ۗ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ** Ayet meali için bk. Feyizli, *Fezû'l-Furkan*, 251.

¹⁰⁶ ... **تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ** ... Ayet meali için bk. Feyizli, *Fezû'l-Furkan*, 460.

Burada şu hususun ifade edilmesi lazımdır. Bayılma, kendinden geçme ve ölüm hâlleri daha çok bu dönüşümü gerçekleştirmede zorluk çekenlerde görülmektedir. Esasında *وَجَل*/vecile fiilinin ifade ettiği aşırı korku hâlinin hafifletilmesi için bazı dönüşüm yolları takip edilmektedir. Bu hususu tasavvuf alanının etkili kalemlerinden Ömer es-Sühreverdî şöyle beyan etmektedir: “Kalpte oluşan korku hâlinin elemi ya bedene ya beyne veya ruha sirayet ederek hafifleme yoluna girer. Bedene sirayet ettiğinde vücutta titreme hâli oluşur. Beyne sirayet ettiğinde ağlama gerçekleşir. Ruha sirayet ettiğinde ise ruhta dalgalanmalar ve buna bağlı olarak kalpte daralmalar oluşur.”¹⁰⁸

Buraya kadar anlatılanlardan aşırı korku hâlinin dolaylı olarak elemin azaltılması ve hafifletilmesi için bazı yollar takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu elemi hafifletmekte başarılı olamayanlarda kendinden geçme, bayılma hatta ölüm gibi olaylar görülmektedir. Sûfiler içinde bazı şahıslarda görülen bu tür durumları İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî'nin iddia ettiği gibi bid'at olarak görmek kanaatimizce doğru değildir. Çünkü bu tür olaylar, psikolojik ve kişiye özgü durumlardır. Bu tür olayların vukuunda kişinin yaratılış özellikleri etkili olduğu gibi o an ve o zamandaki duygu ve hislerinin de etkili olduğunu kabul etmek gerekir. Burada özellikle şu hususu ifade etmek gerekir. Bu tür hâlleri yaşayan kimseleri ne bid'atla suçlamak gerekir ne de bu tür kimseleri fazilet ölçüsünde ileri seviyede görmek gerekir.

Esasında sûfilerin bizzat kendileri kendinden geçme, bayılma ve yere düşme gibi halleri fazilet değil aciziyet olarak kabul ederler. Bu manada Hüseyin b. Muhammed'in şu nakli önem arz etmektedir: Senelerce Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye hizmet ettim. Semâ'da Kur'ân zikrine bağlı olarak işittiği şeyler sebebiyle hâlinin değiştiğini hiç görmedim. Ancak âhir ömründe “Bu gün artık sizden fidye alınmaz.” (Hadid, 57/15). âyetini¹⁰⁹ dinlediğinde Tüsterî'nin bir anda hâli değişerek titremeye başladı ve neredeyse düşecek gibi oldu. Sahv haline döndüğünde Tüsterî'ye bunun sebebini sordum. Tüsterî bana: ‘Canım arkadaşım! Zayıfladık hâlimize sahip olamıyoruz’ dedi.¹¹⁰ Hem *el-Lüma'*, hem de *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* adlı eserlerde de Tüsterî'nin yaklaşımı gibi diğer sûfilerin de benzer yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir.¹¹¹

Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Bekir el-Kettânî (ö. 322/933) gibi sûfilerin semâ'da aşırıktan kaçınılması için uyarılarda buldukları bilinmektedir. Bu bağlamda bu tür sûfilerin bağırma, kendinden geçme, bayılma gibi hâlleri uygun görmediklerini söylemek gerekir. Cüneyd-i Bağdâdî semâ' hâlinde, bağırarak, çılgın atan ve aşırılıklarda bulunan bir genci: ‘Eğer böyle davranırsan bir daha meclise gelme!’ diye ikazda bulunmuştur. Uyarılan bu genç nice zaman bu uyarı doğrultusunda kendini sıkarak hareket etmiştir. Ancak bu genç daha fazla dayamayarak bir çılgın atarak orada ölmüştür.¹¹²

Ölüm olaylarının sadece sûfilerde görünmediğini, bu tür olayların semâ'nın etkisine bağlı bir psikolojik bir durum arz ettiğini göstermesi açısından Hz. Dâvut'un (a.s.) meclisinde olan olaylar dikkat çekmektedir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Davut (a.s.) Zebûr'u okuduğu zaman insanlar, cinler, kuşlar ve vahşi hayvanlar onun güzel sesini dinlemek için etrafında toplanırlardı. Tilavetin güzelliğine ve mananın tefekkürüne dalan nice insanlar da bu

¹⁰⁷Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)* (Beyrût/ Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 15/96; ayrıca bk. Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/ 291.

¹⁰⁸Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/192.

¹⁰⁹... فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ. Ayet meali için bk. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 538.

¹¹⁰Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 374.

¹¹¹Tûsî, *el-Lüma'*, 365; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 374.

¹¹²Tûsî, *el-Lüma'*, 358; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 373; Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, 1/ 220.

medislerde vefat etmiştir. Hatta ölenlerin sayısı dört yüzü bulunduğu kaynaklarda beyan edilmektedir.¹¹³ Bu rivayeti doğru kabul ettiğimizde semâ'a bağlı ölüm olaylarının İslam'dan önceki toplumlarda da vuku bulunduğunu söylemek gerekir.

İbn Teymiyye ve Şâtıbî sûfilerde Kur'ân semâ'ına bağlı olarak görülen kendinden geçme ve bayılma hâllerini sekr ve fenâ hâline benzetir ve bu yüzden dolayı da şiddetli tepki gösterir. Onların sûfilere yönelttiği eleştirilerin ana sebeplerden birinin de bu husus olduğunu bilmek gerekir. İbn Teymiyye'nin tasavvufa yönelttiği eleştirilerin ağırlığı sûfilerde görülen sekr ve fenâ hâlidir. Ona göre akıl, irade ve temyiz gücünü yok eden sekr ve fenâ hâli edası gerekli olan bazı ibadetlerin ifasında acziyet doğurur. Bu durumda zem ve 'ıkâbı gerektirir. Temyiz gücünün düşmesi ve manevî sarhoşluğun artmasıyla beraber kişide 'Ene'l-Hak' ve 'Sübânî' gibi şeriatın ölçüsüne sığmayan bazı sözler sâdır olur.¹¹⁴

İbn Teymiyye'nin bu tesbiti önemlidir. Ancak onun bu tespitini ve eleştirilerini haklı çıkaracak yani Kur'ân semâ'ında kendinden geçme ve bayılma gibi bir durum yaşayan sûfinin namazı terk ettiğine ve şatahat türü sözler söylediğine dair elimizde kesin bilgi yoktur.

SONUÇ

Kur'ân semâ'ına bağlı olarak kendinden geçme, bayılma ve ölüm olayları sahâbeden başlayarak tartışma konusu olmuştur. Tasavvufa daha çok eleştiri gözüyle bakan İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî gibi bazı etkili ve önemli müellifler bu konuyu eserlerine taşımışlar ve bu tür davranışlara sâhip olan sûfilere iki hususu ön plana çıkararak eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerinden birisi sûfilere yapmacık hareketler yapmakla itham etmişlerdir. Ancak aynı zamanda bu müellifler yapmacıktan uzak, hâlini hakiki gördükleri bazı şahısları da takdir etmişlerdir. Muhakkak ki tarihi süreçte bir fayda elde etmek için yapmacık hareketlerde bulunan bazı sûfiler çıkmış olabilir. Ancak tüm sûfilere bu şekilde değerlendirmek doğru değildir. Yapmacık hareketler yapanlar için İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî'nin dediklerinin tümünü kabul etmek gerekir.

Diğer bir eleştirileri ise bu tür davranışlar sahâbe neslinde görülmediği gerekçesiyle sûfilere bid'at çıkartmakla itham etmişlerdir. Sünnete ittiba konusunda aşırı hassasiyetleriyle bilinen sûfi zümresini bid'atla itham etmek ağır bir suçlamadır. Bu tür hâl ve davranışların hiçbir sahâbide görülmediği iddiası bazı kaynaklarda doğrulanmadığı gibi aksi bilgiler de mevcuttur. Bu kaynaklara göre sahâbeden başlayarak kendinden geçme ve bayılma gibi bazı hâller tarihi süreçte vuku bulmuştur. Hatta Hz. Peygamber (a.s.) de bu tür hâllere maruz kalmıştır.

Kur'ân tilaveti esnasında ses ve manayı taşımakta zorluk çeken ve buna bağlı olarak da yere düşen, bayılan hatta ölen şahısları bid'atla itham etmek yerine bu tür durumları şahsın yaratılış karakterine, o an ve o zamandaki duygu yoğunluğuna bağlayarak kişiye özgü psikolojik bir durum olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Kur'ân semâ'ının insan ruhuna etkisini kimse inkâr edemez. Bu etki insandan insana farklılık gösterir.

Esasında sûfiler İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî'nin eleştiri konusu yaptığı durumlara maruz kalmayı istememişler hatta bu tür durumları acziyet olarak ifade etmişlerdir. Ancak bu tür hadiseleri âyetlerde ifade edilen kalbi yakıp kavuran aşırı korkunun neticesi olarak görmek ve ona göre değerlendirmek gerekir.

Kur'ân semâ'ına bağlı olarak kendinden geçme ve bayılma gibi hâllerin dışında ağlama ve beden titremesi gibi haller konusunda İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Şâtıbî ile sûfiler

¹¹³ Tûsî, *el-Lüma'*, 338; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 367; Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, 458.

¹¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/ 220; İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ*, 5/ 207.

arasında bir görüş farklılığı yoktur. Hatta İbn Teymiyye daha ileri giderek kalpte korku hâlinin oluşmasını ve ağlamayı imanın bir gereği kabul eder.

KAYNAKÇA

'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 cilt. Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osmân Cem'a Damîriyye, Süleymân Müslim el-Hırş. 8 cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1417/1997.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu'abü'l-îmân*. Thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Menâkıbü's-Şâfi'î*. Thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 1390/1970.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Câmi, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns*. Trc. Lâmiû Çelebi. Nşr. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara. 4. Baskı. İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 2008.

Deynûrî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân. *el-Mecâlise ve cevâhiru'l-ilm*. Thk. Ebû 'Abîde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. 10 cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1419.

Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*. 32 cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000.

Feyzli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkan Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*. 4. Baskı. İstanbul: Server İletişim, 2007.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 cilt. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, ts.

Hâzin, 'Alâuddîn Alî bin Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî ma'ânî't-tenzîl (Tefsîru'l-Hâzîn)*. Thk. Muhammed Alî Şâhîn. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415.

Herevî, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Fadâilu'l-Kur'ân*. Thk. Mervân el-'Atıyye, Muhsin Harrâbe. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.

Hücvirî, Ali Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. Nşr. Süleyman Uludağ. 3. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.

İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan. *Târîhu medîneti Dımaşk*. Nşr. Muhibiddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî. 80 cilt. Beyrût: Dârü'l-fikir, 1415/1995.

İbn Sad, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Nşr. İhsân Abbâs. 8 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1388/1968.

İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *el-Fetâvâ el-kübrâ li İbn Teymiyye*. 6 cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1408/1987.

İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Nşr. Enver el-Bâz ve 'Âmir el-Cezzâr. 37 cilt. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1426/2005.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1422.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Abdurrahmân b. Ali. *Sıfatü's-safve*. Thk. Mahmud Fahûrî, Muhammed Revvâs Kal'aci. 4 cilt. Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1399/1979.

İbnü's-Şeyh, Muvaffakuddin Ebû Muhammed b. Abdurrahman. *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ibrâr*. 3 cilt. Kâhire, ed-Dâru'l-Mısriyye, 1415.

İsfehânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1394/1974.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Nşr. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1413/1993.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Atfîş. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Nşr. Halil en-Nâsık. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1422/2001.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasır. *Muhtasarı kıyâmi'l-leyl*. Nşr. Ahmed b. Ali el-Makrîzî. Pâkistân: Hadîsu akâdemî, 1408/1988.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Nisâbü'rî, Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed. *'Ukalâü'l-mecânîn*. Thk. Muhammed es-Sa'îd b. Bisrûnî. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1405/1985.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân (Tefsîru'l-Sa'lebî)*. Thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. 10 cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

Sibt, Ebu'l-Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlî b. Abdullâh İbnü'l-Cevzî. *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. Nşr. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât, 'Ammâr Rihâvî. 23 cilt. Dimeşk: Dâru'r-risâleti'l-'âlemiyye, 1434/2013.

Sühreverdi, Ebû Hafis Şihâbüddîn Ömer. *'Avârifü'l-ma'ârif*. Thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, Tefvîk Ali Vehbe. 2 cilt. Kâhire: Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 1427/2006.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Tefsîrü's-Sülemî*. Thk. Seyyid 'Imrân. 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1421/2001.

Şâtübî, İbrâhîm b. Mûsâ. *el-İ'tisâm*. Thk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şakîr, Said b. Abdullâh, Hişâm b. İsmail. 3 cilt. Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1429/2008.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lüma'*. Thk. Abdulhalîm Mahmûd ve Abdülbâkî Surûr. Mısır: Dâru'l-kütübi'l-hadîse, 1380/1960.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*. 18 cilt. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhir ve'l-e'lâm*. Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.